

ра, 1975. –558 с.

3. Басков В.И., Коробейников Б.В. Курс прокурорского надзора. –М.: Зерцало, 2001. –512 с.

4. Бойко А. Прокурорский надзор и социально-психологическая атмосфера // Уголовное право. -2002. -№ 4. –С.79-82.

5. Воронцова Л.П. Правовые и организационные проблемы работы с кадрами в органах прокуратуры: Дисс... канд. юрид. наук /ВНИИ по изучению причин и разработке мер предупреждения преступности. -М., 1990. –220 с.

6. Забелова Л.Б. Саморегуляция психических состояний государственных служащих: Автореф. дисс... канд.

психол. наук. –М., 1997. –16 с.

7. Кроз М.В. Психологические особенности профессиональной деятельности прокурора. –М.: Юрид. лит.-ра, 2000. –336 с.

8. Маркова А.К. Психология профессионализма. –М.: Мысль, 1996. –308 с.

9. Радзивицко Я.И. Личностно-профессиональное становление работников прокуратуры: Автореф. дисс... канд. псих. наук: 19.00.06. –М., 2005. –21 с.

Поступила в редакцию 11.03.2007

АНУШКЕВИЧ В.І. ФАКТОРИ ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПРОКУРОРІВ, ЩО ВИКЛИКАЮТЬ ПОСИЛЕННЯ ПРОЯВУ НЕГАТИВНИХ ПСИХІЧНИХ СТАНІВ

Описано фактори, які впливають на професійну діяльність прокурорів, а також є джерелом виникнення їх нервово-психічної напруги. Це, в свою чергу, може потягнути за собою зростання негативних психічних станів у працівників органів прокуратури.

***

ANUSHKEVICH V.I. FACTOR OF PROFESSIONAL WORK THE PUBLIC PROSECUTORS CAUSING AMPLIFICATION OF DISPLAY OF NEGATIVE MENTAL CONDITIONS

Factors influencing professional activity of the public prosecutors and being the primary sources of occurrence are described their psychological pressure. It, in turn, can cause increase of negative mental condition at the employees of body's prosecutors.

УДК 159.922[17.022.1+343.916]

Н.В. ГРЕСА

Харківський національний університет внутрішніх справ

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ЖИТТЄВИХ ЦІННОСТЕЙ НЕПОВНОЛІТНІХ ПРАВОПОРУШНИКІВ З РІЗНИМ СТУПЕНЕМ УСВІДОМЛЕННЯ ПРОВИНИ¹

Показано, що всі неповнолітні правопорушники володіють вузьким спектром життєвих цінностей. Виявлено, що першим чинником, пов'язаним із ступенем усвідомлення провини, є зменшення спрямованості на суспільство і посиленням еґо-орієнтації; іншим чинником виступає соціальна гнучкість.

Гострота проблеми боротьби зі злочинністю неповнолітніх визначається зростаючою агресивністю протиправних дій, збільшенням злочинів, чинених у групах, ростом злодіянь з нанесенням тяжких тілесних ушкоджень, убивств, зґвалтувань і ін. Щорічно за даними кримінальної статистики МВС України реєструється від 32 до 40 тисяч злочинів, що скоєно неповнолітніми [1].

Аналіз етапу злочинності неповнолітніх свідчить про ряд проблем, які під впливом складних соціально-економічних процесів мають тенденцію до загострення. Це стосується, перш за все, соціального захисту неповнолітніх, які звільняються з місць позбавлення волі і мають потребу в підтримці суспільства й держави у трудовому, освітньому та побутовому влаштуванні. Неверіненість сьогодні комплексу проблемних питань, що стосуються механізму соціальної адаптації неповнолітніх, звільнених з місць позбавлення волі, викликає особливе занепокоє-

ня, оскільки сприяє скоєнню ними повторних злочинів. Це дуже серйозна проблема, бо основні параметри зрілої особи, які зазвичай закладаються в молодому віці, в цих місцях (тюремному співтоваристві) гальмуються. Саме тому часто молоді люди прагнуть самостверджуватися у злочинному середовищі [2].

Неповнолітні правопорушники, які опинилися в місцях утримання не усвідомлено, це найбільш схильна до впливу категорія, яка вимагає реабілітації. На думку багатьох авторів, вони ще зберегли себе як особистості і ще не втрачені для суспільства. Для неповнолітніх вихід на свободу є гострою кризовою ситуацією, оскільки колишні друзі їх уникають, а на роботу й лавчання влаштуватися дуже важко. Адже, по суті, в колонії у молодих людей відсутні можливості для прояву активності й самореалізації. Головне в місцях позбавлення волі – це не порушувати вимоги режиму. Але молодій людині, за її природою, необхідно самоствердитися і розкрити себе [2].

Один із найважливіших принципів ресоціалізації неповнолітніх правопорушників свідчить, що ефективність

¹ Первинна рекомендація з напрямку досліджень: канд. психол. наук Жданова І.В. (ХІГУВС).

ресоціалізації засуджених закономірно залежить від відповідності змісту, форм та методів виховного впливу особливостям особистості правопорушників як цілісного психологічного феномену. Конкретними складовими нього загального принципу, на думку багатьох вчених, є принцип індивідуального та диференційного підходу, принцип комплексного психологічного підходу до засуджених, принцип поєднання вимогливості з повагою до особистості, гуманному та справедливому ставленні до них тощо. Необхідним елементом ресоціалізації неповнолітніх правопорушників являється вивчення їхньої особистості, психологічних особливостей, поведінки та інших факторів [1].

У психологічній науці загально визнано, що людина як цілісна система з різноманітною ієрархічною організацією психічних функцій, процесів, властивостей особистості містить у собі і визначену систему відношень різноманітного навколишнього світу, головними елементами якої є ціннісні орієнтації. Система ціннісних орієнтацій відбиває ідеологію і культуру товариства, до якого індивід належить. Ціннісні орієнтації виражають внутрішню основу відношень людини до різноманітних цінностей матеріального, політичного і духовного порядку. Вони визначають соціальну взаємодію людей, боротьбу і згоду їх інтересів, задають критерії для оцінки товариства і регулюють поведінку людини, визначаючи стратегію соціального життя особистості [3].

Вітчизняні психологи поняття цінностей виводять із суспільних відносин, створених у процесі спілкування і діяльності.

Так, С.Л. Рубінштейн відзначав, що «...цінності похідні від співвідношення світу і людини, виражають те, що створює людина в процесі історії, що важливо для людини» [4]. На думку О.М. Лсоп'єва, якщо об'єкт або явище знаходиться в тісному зв'язку з мотивами і цінностями суб'єкта, то вони для нього набувають особистісного змісту [3].

Важлива властивість цінностей - бути орієнтаціями в діяльності і поведінці людей. Тому ціннісна орієнтація особистості найчастіше розглядається у зв'язку з фактами реальної поведінки людини. При цьому виділяють її такі головні моменти:

- по-перше, ціннісна орієнтація характеризує спрямованість й зміст соціальної активності особистості,
- по-друге, вона розглядається як регулятор її соціальної поведінки.

Відповідно до подвоєної ціннісної орієнтації особистість здійснює вибір визначених соціальних установок: як цілі і мотиви конкретної діяльності у зв'язку з особливостями конкретних ситуацій. У ході формування, розвитку психологічне утримання ціннісних орієнтацій тісно взаємопов'язане з мотиваційно-вимогливою сферою особистості.

Таким чином, ціннісні орієнтації є найважливішим компонентом структури особистості, саме в ціннісних орієнтаціях актуалізується весь життєвий досвід, накопичений особистістю в її індивідуальному розвитку. Проте життя людини дуже рухливе, і ціннісні орієнтації змінюються. За словами Ю.А. Шерковіна, «цінності непостійні: вони змінюються часом у процесі творчої діяльності людей, як змінюються і самі люди. Внаслідок накопичення життєвого досвіду те, що було для індивіда центральною цінністю, може перетворитися в периферійну або навіть змінити свою полярність - позитивна цінність може перетворитися на негативну і навпаки» [3].

Система ціннісних орієнтацій особистості може змінюватися і під впливом умов соціального середовища, що

змінюються, соціальної ситуації, щоб обґрунтувати поведінку особистості і пристосувати її до нових умов життя.

Система цінностей особистості, яка для останньої є важливим регулятором поведінки й соціалізуючим чинником життєдіяльності, має досить багатий досвід вивчення як у вітчизняній (Б.Г. Ананьєв, Б.С. Братусь, Ю.А. Васильєва, О.К. Дусавицький, О.М. Леонтьєв, Д.О. Леонтьєв, Л.М. Смирнов, О.Б. Фантазова, В.А. Ядов та інші), так і в зарубіжній психології (А. Маслоу, В. Франкл, С. Шварп та інші). Поглибленого розвитку набуло вивчення ціннісно-смыслові сфери особистості з аномальною, девіантною та делінквентною поведінкою (Ю.М. Антонян, К.Є. Ігошев, О.Р. Ратінов, Г.Ф. Хохряков, С.І. Яковенко та інші) та самої особистості правопорушника, у тому числі й неповнолітнього (М.І. Снікєєв, О.П. Закалок, В.Ф. Пірожков, О.П. Северов та інші) [5]. У дослідженнях зазначається, що ціннісні орієнтації, їх зміст, спрямованість і ієрархія стійко характеризують особистість, є найважливішим показником рівня її розвитку і знаходяться в тісному взаємозв'язку з іншими особливостями особистості.

Тому на наш погляд, зміни, які в останній час відбулися в суспільстві, торкнулися не лише його фундаментальних засад, але і якісно змінили особистість. Треба відмітити, що дійсність відкинула минулі цінності, такі як патріотизм та інтернаціоналізм, дружба і братство, які перетворилися на нетерпимість, а шоді - національну неприязнь; моральна чистота, простота і скромність стали аморальністю, кар'єризмом і прагненням до збагачення; боротьба з порушниками дисципліни обернулася розгулом насильства, жорстокості та поправням людської гідності. Але у кожному суспільстві у людську свідомість вкладалися певні моральні цінності, ціннісні орієнтації у її поведінці, діяльності, що, у свою чергу, висвітлювало те, заради чого діє і мислить людина саме так, а не інакше [3]. Тому внаслідок виникнення принципово нових мотиваційно-потребних систем зазірала суттєвих змін її система цінностей, які спричинили зростання асоціальних проявів особистості, виникнення різноманітних девіантних та делінквентних форм поведінки, що обумовлює необхідність вивчення цієї проблеми, тому що саме «деформація» ціннісних орієнтацій призводить до правопорушень і злочинності [6].

Ціллю проведеного дослідження є визначення психологічних особливостей життєвих цінностей неповнолітніх правопорушників з різним ступенем усвідомлення провини. Новизна дослідження полягає в тому, що існують відмінності в реалізації життєвих цінностей у неповнолітніх правопорушників.

Дослідження було проведене на базі Курязької колонії. В ньому прийняли участь неповнолітні правопорушники віком 16-17 років, загалом 87 осіб, які скоїли злочини різного ступеня тяжкості та спрямованості. В ході дослідження і обробки отриманих результатів всі випробовувані були розділені на три групи залежно від ступеня усвідомлення ними провини. Першу групу склали неповнолітні правопорушники в кількості 18 осіб, які повністю усвідомлюють провину, другу групу - 43 неповнолітніх, які частково усвідомлюють провину, до третьої групи увійшли 26 неповнолітніх, у яких практично відсутнє усвідомлення і переживання факту скоєного ними злочину.

Дослідження проводилося за допомогою психодіагностичної методики ОТеЦ, яка спрямована на діагностику людських цінностей (термінальні цінності) та їх реалізація в сферах життєдіяльності. Результати дослідження термінальних цінностей наведено в таблиці 1.

Таблиця 1 - Термінальні цінності неповнолітніх правопорушників (Хср ±)

Термінальні цінності	Групи			P		
	1	2	3	1,2	1,3	2,3
Власний престиж	5,7±0,7	4,9±2,2	7,3±1,9	-	0,05	0,05
Високе матеріальне становище	8,0±0,5	7,4±1,2	7,1±1,2	-	-	-
Креативність	6,5±0,8	4,1±1,5	4,5±1,8	0,05	-	-
Активні соціальні контакти	7,5±0,4	4,4±2,1	6,5±1,9	0,05	-	0,05
Саморозвиток	7,5±1,2	5,4±1,9	6,8±1,7	0,05	-	-
Досягнення	8,7±0,4	6,2±1,09	8,5±1,2	0,05	-	0,05
Духовна задоволеність	6,8±1,3	4,4±2,4	5,1±1,6	0,05	-	-
Збереження власної індивідуальності	7,5±0,9	4,1±1,5	6,8±1,8	0,05	-	-

Як видно з таблиці 1, у неповнолітніх правопорушників, які повністю усвідомлюють свою провину, в ієрархії домінуючих цінностей значущими стали досягнення (8,7±0,4), високе матеріальне становище (8,0±0,5), активні соціальні контакти (7,5±0,4) та саморозвиток (7,5±1,2). Для них характерно прагнення до досягнення конкретних результатів, до самовдосконалення, отримання об'єктивної інформації про себе, встановлення сприятливих взаємовідносин з іншими людьми. У другій групі правопорушників відзначений наступний спектр цінностей: високе матеріальне становище (7,4±1,2) та досягнення (6,2±1,09). Для неповнолітніх правопорушників важливо прагнення до високого рівня свого матеріального добробуту, що є заставою успішного життєвого благополуччя, ставлять перед собою конкретні цілі і головне їх добитися.

У третій групі більш важливими виявилися наступні термінальні цінності: досягнення (8,5±1,2), власний престиж (7,3±1,9) та високе матеріальне становище (7,1±1,2). Їм властиве прагнення до пошани, схвалення з боку інших, досягнення високого матеріального благополуччя та планування свого життя і досягнення конкретних поставлених завдань.

Як видно з таблиці 1, в результаті порівняльного аналізу рівень суб'єктивної значущості в першій групі достові-

рно більше, ніж в другій групі по відношенню до таких цінностей як, креативність (6,5±0,8; 4,1±1,5; p<0,05), активні соціальні контакти (7,5±0,4; 4,4±2,1; p<0,05), саморозвиток (7,5±1,2; 5,4±1,9; p<0,05), досягнення (8,7±0,4; 6,2±1,09; p<0,05), духовна задоволеність (6,8±1,3; 4,4±2,4; p<0,05), збереження власної індивідуальності (7,5±0,9; 4,1±1,5; p<0,05).

В третій групі правопорушників достовірно реєструються такі термінальні цінності, як власний престиж (4,9±2,2; 7,3±1,9; p<0,05) активні соціальні контакти (4,4±2,1; 6,5±1,9; p<0,05) досягнення (6,2±1,09; 8,5±1,2; p<0,05), ніж в другій групі.

Між групами 1 та 3 серед термінальних цінностей істотних відмінностей виявлено не було, за винятком ставлення до цінності власний престиж (5,7±0,7; 7,3±1,9; p<0,05).

Таким чином, можна зробити висновок, що першим чинником, пов'язаним з посиленням відчуття провини, є зменшення спрямованості на суспільство і посиленням его-орієнтації, другим чинником є соціальна гнучкість (тобто, зменшення креативності).

Результати дослідження життєвих сфер неповнолітніх правопорушників з різним рівнем усвідомлення провини наведено в таблиці 2.

Таблиця 2 - Життєві сфери у неповнолітніх правопорушників (Хср ±)

Сфери життя	Групи			P		
	1	2	3	1,2	1,3	2,3
Сфера професійного життя	5,6±0,8	3,1±1,8	5,3±1,4	0,05	-	0,05
Сфера навчання та освіти	7,2±1,3	4,5±1,5	6,3±1,8	0,05	-	0,05
Сфера сімейного життя	8,5±0,7	7,3±1,6	7,7±1,3	-	-	-
Сфера суспільного життя	8,4±1,03	5,9±2	7,7±1,2	0,05	-	-
Сфера захопленя	7,0±0,4	4,2±2,3	6,5±1,7	0,05	-	0,05

З таблиці 2 видно, що в першій групі більш важливими виявилися наступні життєві сфери: сфера сімейного життя (8,5±0,7), сфера суспільного життя (8,4±1,03). У неповнолітніх правопорушників, які частково усвідомлюють свою провину, зафіксовані наступні домінуючі життєві сфери: сфера сімейного життя (7,3±1,6), сфера суспільного життя (5,9±2). У третій групі правопорушників виявлені найбільш важливими такі життєві сфери, як сфера сімейного життя (7,7±1,3), сфера суспільного життя (7,7±1,2).

На думку всіх трьох груп неповнолітніх правопорушників особливу увагу необхідно приділяти проблемам сім'ї і суспільно-політичному життю суспільства. Це свідчить про те, що для них, в першу чергу, є важливим сім'я

та її благополуччя, а також неповнолітні правопорушники проявляють цікавість до проблем суспільства та головним для них є їхні суспільно-політичні переконання.

Як видно з таблиці 2, в результаті порівняльного аналізу рівень значущості в першій групі достовірно більше, ніж в другій групі по відношенню до таких життєвих сфер як, сфера суспільного життя (8,4±1,03; 5,9±2; p<0,05), сфера навчання та освіти (7,2±1,3; 4,5±1,5; p<0,05), сфера захопленя (7,0±0,4; 4,2±2,3; p<0,05), сфера професійного життя (5,6±0,8; 3,1±1,8; p<0,05).

Між групами 1 та 3 серед життєвих сфер достовірних відмінностей виявлено не було. В третій групі правопорушників реєструються такі домінуючі життєві сфери як, сфера професійного життя (5,3±1,4; 3,1±1,8), сфера на-

вчання та освіти ($6,3 \pm 1,84$; $5 \pm 1,5$), сфера захоплень ($6,5 \pm 1,7$; $4,2 \pm 2,3$).

Аналізуючи отримані результати можна відзначити, що обмежувані першою і третьою групами мають більш виражені сфери професійного і суспільного життя, навчання і сфери захоплень, чим обмежувані другою групами. Таким чином, у групах з протилежним крайнім ступенем вираженості провини мають однакове відношення до сфер життєдіяльності. Враховуючи те, що по ранні отриманим результатам, крайні ступені вираженості провини пов'язані з яскраво вираженою суспільною і егоїстичною спрямованістю таким чином можливо припустити, що реалізація життєвих сфер в цих групах відбувається по-різному. Так, правопорушники, які усвідомлюють свою провину, реалізують суспільні цінності, а випробовувані, які не усвідомлюють свою провину, в цих же сферах реалізують власні потреби.

У групі неповнолітніх правопорушників, які частково усвідомлюють свою провину, чітко не виражена спрямованість (її інтенсивність) по відношенню до сфер життєдіяльності.

Таким чином, більшість правопорушників має достатньо вузький спектр цінностей, а за умов позбавлення волі він ще більш обмежений тому, головним напрямком роботи має стати розширення ціннісного спектру існування особистості з визначенням засобів реалізації цінностей в

життєвих сферах та цілей, яких їм варто прагнути.

ЛІТЕРАТУРА

1. Малиш Н.В. Соціально-психологічні особливості формування особистості неповнолітніх правопорушників: Автореф. дис... канд. психол. наук: 19.00.06 /НУВС. –Х., 2005. –20 с.
2. Зелинский А.Ф. Осознаваемое и неосознаваемое в преступном поведении. –Х.: Издат. объедин. «Вища школа», 1986. –166 с.
3. Антонова Н.А. Про співвідношення особливостей шістисних орієнтацій і якостей особистості студентів // Вісник Харківськ. держ. пед. ун-ту ім. Г.С. Сковороди: Психологія. –2001. –Вип.8. –С.19-28.
4. Ильин Е.П. Мотивация и мотив. –СПб.: Изд-во «Питер», 2000. –512 с.
5. Игошев К.Е. Типология личности преступника и мотивация преступного поведения: Учебное пособие. –Горький: Высшая школа, 1974. –160 с.
6. Дегтяр О.О., Кулиш Ю.С. Особливості соціально-психологічної та право виховної роботи з неповнолітніми та молоддю, які перебувають в місцях позбавлення волі. –Х.: Вид-во «РІО», 2005. –40 с.

Надійшла до редакції 13.03.2007

ГРЕСА Н.В. ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ЖИЗНЕННЫХ ЦЕННОСТЕЙ НЕСОВЕРШЕННОЛЕТНИХ ПРАВОНАРУШИТЕЛЕЙ С РАЗНОЙ СТЕПЕНЬЮ ОСОЗНАНИЯ ВИНЫ

Показано, что все несовершеннолетние правонарушители обладают узким спектром жизненных ценностей. Выявлено, что первым фактором, связанным со степенью осознания вины, есть уменьшение направленности на общество и усилением эго-ориентаций; вторым фактором выступает социальная гибкость.

***

GRESA N.V. PSYCHOLOGICAL FEATURES OF VITAL VALUES OF MINOR OFFENDERS WITH THE DIFFERENT DEGREE OF COMPREHENSION OF FAULT

It is shown, that all minor offenders have a narrow spectrum of vital values. It is revealed, that by the first factor connected to a degree of comprehension of fault, there is a reduction of an orientation by a society and amplification of ego-orientations; as the second factor social flexibility acts.

УДК 159.923.2-057.36

І.С. ДЖАФАРОВА

Харківський національний університет внутрішніх справ

ВИКОРИСТАННЯ ЗАСОБІВ СПОРТИВНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В КОРЕКЦІЇ І РЕАБІЛІТАЦІЇ ПСИХІЧНОЇ І СОМАТИЧНОЇ СФЕРИ ПОЖЕЖНИКІВ-РЯТУВАЛЬНИКІВ¹

Обґрунтовується можливість і результати застосування способів фізичної культури та спорту для оптимізації психічної й соматичної сфери пожежних-рятувальників. Показано, що використання добровільно обраної ними спортивної гри як фактор реабілітації протягом шести місяців, приводить до зменшення проявів симптомів посттравматичного стресового синдрому й нормалізації показників «загального здоров'я».

Початок ХХІ століття характеризується збільшенням кількості катастроф, аварій та надзвичайних ситуацій. В

ліквідації їх наслідків в першу чергу приймають участь пожежні-рятувальники. Оскільки ліквідація та боротьба з наслідками скоєного проходить в екстремальних умовах, з впливом на рятувальників великої кількості стресогенних факторів, то це безперечно, не може відбиватись на їх

¹ Первинна рекомендація з напрямку досліджень: докт. біол. наук Самойлов М.Г. (ХНУВС).